

MIKLÓSSY V. VILMOS

FESTŐNÖVÉNYEK A CSÍKI HÁZIIPARBAN

A Csíki-medencében is, mint minden viszonylag zárt emberi közösségben, az idők folyamán sajátos anyagi és szellemi műveltség alakult ki. Ez a sajátos jelleg rég magára hívta a kutatók figyelmét, annál is inkább, mert a vidék „történelmi szerepénél, zárt közösségi formájánál és földrajzi fekvésénél fogva számos olyan népköltési, zenei és népi díszítőművészeti emléket őriz, mely az ország más magyarlakta területén már rég feledésbe merült”.¹ Ugyanezt érvényesnek mondhatjuk néhány mesterségre, foglalkozásra is. Jelen tanulmány épp egy ilyen feledésbe merült népi ismeret-gyakorlatot: a csíki háziiparban használatos növényi festést, vagy amint adatközlőink mondták, a régi *burjános festés* ismeretét igyekszik összefoglalni.

Az 1973—74-es években a Csíki-medencében kérdőív alapján végeztünk felmérést, s ezt 1975-ben a Kászonokra és a Gyimesekre is kiterjesztettük. Így 47 helységről közel ötszáz, főleg idősebb adatközlőtől jegyeztünk le adatokat, akiknek a megőrzött ismeretek átadásáért ezúton is köszönetet mondunk.

A közvetlen anyaggyűjtés során abból indultunk ki, hogy az *aszonyemberek* még ma is minden csíki községben értik a szövés-fonás, de ugyanakkor a festés mesterségét is. Felmérésünk alkalmával arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a növényi festést főként a népművészetünk legrégebb emlékei közt számon tartott „székely szőnyeg” — helyi nevén *festékes* — anyagának színezésére használták, és részben még ma is használják. De növénytől festődött valamikor a *szokmány*nak vagy *zekének* szánt gyapjúfonál, akár csak a csergének való *durga*.² Textiliákon kívül más anyagok, így a fa, tojás, étel-ital, bőr, haj stb. festésére is a közvetlen környezet adta növények színanyagát használták.

A felmérésünk alkalmával összegyűlt anyagot az eddig megjelent szakirodalom adataival egészítettük ki, és — teret nyújtva a történeti, néprajzi, botanikai, illetve etnobotanikai tárgyalási módnak — terjedelmesebb munkában foglaltuk össze. A továbbiakban ebből közlünk egy fejezetet, mellékelve a felmérésben használt kérdőívet is.

A Csíki-medencében ismert és használt festőnövények

A növényekkel való festés alapja az, hogy a növények olyan természetű színanyagokat tartalmaznak, amelyek megfelelő kezeléssel — általában vízzel, főzés útján — kivonhatók és különböző anyagok színezésére alkalmasak. Itt jegyezzük meg, hogy növényekkel tulajdonképpen nem festést végeznek, habár mi is így emlegetjük, hanem színezést. Ti. festés alkalmával a színezék (festőanyag) csak a felületet vonja be, illetve adhézió révén rátapad az anyagra; színezés esetében viszont a színezék közvetlenül kötődik az anyagokra, azaz kemoszorpció révén felületi vegyületet képez a színezendő anyaggal. Ezért a növényekkel való festés, illetve színezés meglehetősen tartós.

A növények majd mindenike tartalmaz valamilyen nemű színezéket. Ezek a növényi sejtekben mint oldott vagy szilárd testecskek (a botanikában plasztidák, a biokémiában pigmentek) készen vannak, vagy kezelés, főzés hatására színesednek, válnak festőanyaggá.

A növényi színanyagok igen sokfélék. A levelek zöld színét a plasztidokban (színtestekben) levő klorofill adja. Színezésre kevésbé használják, mert könnyen elbomlik. Felmérésünk alkalmával is csak egypár olyan adattal találkoztunk, mely szerint zöld levéllel zöld színt festenek, s ezek is inkább próbálkozásoknak vélhetők. Közismert, hogy a levelek ősszel megsárgulnak, ilyenkor a levelek zöldje alkotó részeire: a (narancssárga színű) karotinra és (az aranysárga: színű) xantofilra bomlik. Az így megsárgult leveleket a sárga szín előállítására használják. A Csíki-medencében elég gyakori a megbarnult levelekkel való festés. Ezekkel barnát, homokszínt festenek, hisz a levélben levő klorofillelemek az őszi felgyülemlett oxálsav hatására barna színű feofitinné alakulnak át. A virágok, termések, valamint a levelek tavaszi és őszi vöröskés színét a sejt nedvben található antociánok adják. Eme tartalma miatt a bodza, kokozsa termése, a szurokfű virága kék, lila, illetve pirosas színt fest.

A nyírfalevél, vadgesztenye magva, mezei zsurló, vérfű,³ rogyica⁴ stb. flavont vagy flavonszármazékokat tartalmaz és így sárga, világosbarna színezésre alkalmas. A híres *buzérgyökér* természetes festőanyaga a purpurin és az alizarin, amelyet évszázadok óta az ún. *törökveres* festésére használtak. Sok festőnövény cserzőanyagot tartalmaz. Ezek nemcsak a festés tartósságát adják, hanem magában a színezésben is jelentősek, hisz a növény főzése hatására a fenoltartalmú cseranyagok oxidálódnak és barnás vagy vöröses színezékek keletkeznek. A vérfű hipericin nevű vörös festőanyagot, a sáfrány bibéi a sárga karotinokat, a búzavirág szíromlevelei cianint tartalmaznak.

Ezek a színanyagok egyes növényekből könnyen kivonhatók és különböző anyagok festésére használhatók. Az így nyert színek sokkal „finomabbak és tartósabbak”,⁵ mint a *dekás* (bolti) *festékekkel* előállítottak. Egyes növényi színezékek — mint az alizarin, hipericin — igen ellenállóak a külső tényezők (levegő, napfény, por, hőingadozás) romboló hatásával szemben. A búzárral festett „törökveres” csak a napsugár hatására érik valóban meg,⁶ mások pedig, mint a fumegatin, ellenállóvá teszik a festett anyagot a biodegradensekkel szemben.

A növényeknek csak bizonyos részei tartalmazzák a színanyagokat, tehát színezésre is csak bizonyos részei használatosak. Ezért szükségesnek véljük, hogy felsorolásunkban megjelöljük a növény festésre használatos részeit is.

Felmérésünk alkalmával kevés adat jelzi, hogy rügyet (gemnae, turiones) használnának festeni. Csupán a diófa és a csigolyafű rügyét, illetve ezek fiatal hajtását említették adatközlőink. A fák, cserjék kérge (cortex) annál gyakrabban használatos. Általános vélemény, hogy a fiatal, két-három éves ágak kérge jobban fest, mint az idős ágaké. A kéreg begyűjtését általában tavasszal, a nedvkeringés beindulása után végzik, „mikor a fának megindul a mezeje”. Ekkor a kéreg könnyebben

elválík a fától, illetve a háncsedények a faedényektől. Egyes esetekben a kéreg belső részét, *puha háncsát* (kámbium) más szín előállítására használják, mint magát a kérget.

Festésre leggyakrabban a növény levele (folium) alkalmas. A kifejlett levelek nyersen vagy naptól védett helyen megszártva használatosak. Ősszel a sárgult vagy egészen barna levelet is begyűjtik sárga, illetve barna szín előállítására.

A virágból (fiores) általában olyan színt lehet előállítani, amilyen színű a szíromlevele. Ezért ezeket teljes virágzáskor gyűjtik be. Mivel a festéshez nagyon sok virág szükséges, kevésbé használják.

A gyökeret (radix) és a gyöktörzset (rhizoma) festésre csak újabban használják.⁷ Úgy véljük, hogy a borsika, csipkebogyó gyökereinek festésre való használata sajátos csíki eljárás. A kiásott gyökeret megtisztítva nyersen használják, de sok esetben tartósítják is. Adatközlőink nem jelöltek külön időpontot arra, hogy mikor kell begyűjteni a gyökeret. Általában közvetlen szükség idején szerzik be, hisz arra is jegyeztünk fel adatot, hogy télen ásták ki.

Néhány növény termésével (fructus) és magjával (semen) is festenek. Az érett termések vagy magok — akár csak a virágok — saját színüket festik. Sok esetben a növény egész föld feletti része (herba) használatos. Ezeket általában virágzáskor, kifejlett állapotban gyűjtik be.

Úgy véljük, hogy a vidékre jellemző festőeljárásnak kell tekintenünk a „csenikával” vagy más nevéen „csalókával”, „a fenyőfa malackájával”⁸ (Conus Piceae) való festést, hisz más vidék festőanyagai között nem találtuk. A szakirodalomból ismert, de idős adatközlőink is említették a gubaccsal való festést. Az égerfán maradt áltobozok bármikor begyűjthetők és fekete szín festésére használhatók.

Felmérésünk alkalmával kevés olyan adatot találtunk, amelyek arra vallanának, hogy a festőnövények begyűjtésénél figyelembe veszik a termőhely talajviszonyait, fekvését vagy a légköri viszonyokat, amint azt egyes gyógynövények begyűjtésénél megfigyeltük. Általános szokás, hogy esős időben nem végeznek begyűjtést, mert a növény megfeketedik és így festésre többé nem alkalmas.

A csíki háziiparban használatos festőnövények kutatása közben adatközlőink egy olyan tényezőre hívták fel figyelmünket, amelyet az általunk ismert szakirodalomban nem találtunk. Majd az egész Csíki-medencében közfelfogás, hogy „a növény csak akkor fest jól, ha újságban szedik”. Ismeretes, hogy a Hold állását más esetekben is „szokás” figyelembe venni: a tűzifa, szerszámfa vágásakor, trágyázáskor, vetéskor, dugványozás- és oltáskor, kotló ültetésekor, disznóvágáskor stb. Úgy vélük, hogy a növény vagy állat nedvkeringése bizonyos összefüggésben van a Hold állásával.

A következőkben a régekte és ma is ismert festőnövényeket soroljuk fel. A jobb tájékozódás végett a csíki népi növénynevek jegyzékét a tudományos és irodalmi megnevezésekkel is kiegészítjük.

1. *Akác* (*Robinia pseudacacia* L.). Ma már csak a szakirodalomból ismeretes,⁵ hogy virágjával (*Flores Robiniae*) sárga színt festettek.

2. *Almafa* (*Malus pumilla* Mill. var. *domestica* Borkh.). Festésre főleg megbarnult levelét (*Folium Malus*) használják. Barna, vörösbarna színek festésére alkalmas. Néhol más növényekkel együttesen még kérget (*Cortex Malus*) is felhasználják.

3. *Almafagomba*. A bőr festésére a szücsök használták. Mivel vidékünkön az alma kevésbé honos, Udvarhely környékéről szerezték be, illetve sokadalmak alkalmával vásárolták. Tárgyi anyag híján nem sikerült azonosítanunk.

4. *Áfonya, havasi meggy* (*Vaccinium vitis-idaea* L.). Áfonya. A növény föld feletti része (*Herba Vitis idaea*) egészében használatos. Teájával *drappot*, azaz homokszínt festenek. Általában más növényekkel együtt használják, ugyanis elég nagy mennyiségű cseranyagot tartalmaz és így a festék jobban rátapad a fonálra.

5. *Árió* (*Euphorbia amygdaloides* L. és *Euphorbia cyparissias* L.). Kutyatej. A Gyimesekben a növény föld feletti részét (*Herba Euphorbiae*) előfestésre vagy a sárga szín előállítására használják. A kutyatej „árió” megnevezése csak a Gyimesekben ismeretes; valószínűleg a román *alior, arior, ariu* szavakból származik.

6. *Bakszaka, bakceka* (*Tragopogon orientalis* L.). Bakszakáll. A növény föld feletti részét (*Herba Tragopogon*) zöld szín festésére használják kevés „bolti zölddel pótolva”.

7. *Bárányláb* (l. a szípókánál). Mezei zsálya. Gyimesi, bánkfalvi és Mindszenti adatközlőink a mezei zsályát (*Salvia pratensis* L.) báránylábnak mondták, és mint festőnövényt más növényekkel együtt különböző színek festésére használják. Csikban általában a tavaszi kankalint (*Primula officinalis* L.) nevezik báránylábnak.

8. *Békavirág* (l. martilapinál).

9. *Berzseny, berzsenyforgács* (*Caesalpinia echinata*). Kereskedelem útján szerezték be, és bőrt, szörmét festettek vele sötétbarnára vagy fekete-re a szücsök. Szakirodalmi adatok szerint a festékesnek szánt gyapjúfonál,⁵ a tojás piros színre⁹ való festésére is használatos volt.

10. *Bodza, bojza* (*Sambucus nigra* L.). Fekete bodza. Érett termésével (*Fructus Sambuci*) ritkán kék színt festenek.

11. *Borsika, borsikafenyő, boróka, gyalogfenyő* (*Juniperus communis* L.). Boróka. Gyökerének (*Radix Juniperi*) festésre való felhasználása újabb keletű.¹⁰ Alig harminc-negyven éve használják világosbarna, vörösbarna előállítására.

12. *Búzakékvirág* (*Centaurea cyanus* L.). Búzavirág. Virágját (*Flores Cyani*), illetve a cianin festőanyagot tartalmazó szíromlevelét ritkán kék, ún. *székejkék* festésére használják. Csupán két-három adatközlő ismerte ezt a festéseljárást.

13. *Bürök* (*Conium maculatum* L.). Festésre való felhasználásáról csak a szakirodalomból tudunk. Bizonyára zöld részével (*Herba Conii*) festették a gyapjút és a tojást⁹ zöld színre.

14. *Császárszaka* (l. a bakszakánál).

15. *Cserefa, tölgyfa*, néhol *cserfa* (*Quercus cerris* L., *Q. robur* L., *Q. petraea* Liebl.). Csertölgy, tölgy. A fiatalabb ágakról szedett cserzőanyag tartalmú kérget (*Cortex Quercus*) a bőr cserzésére, kikészítésére,

de egyben barna festésre is használják. Néhány adatközlő és a szakirodalom szerint cserhéjjal gyapjúfonalat is festenek barnára¹¹ és tojást sárgára.⁹ Mivel a csíki éghajlat a tölgynek kevésbé kedvező, a szücsöknek ezt a cserző-festő növényét a szomszédos Udvarhely és Háromszék adta.

16. *Cserfa* (l. az égernél).

17. *Csicsvirág* (l. a rogyicánál). A festő rekettye (*Genista tinctoria* L.) „csicsvirág” elnevezését csak ajnádi adatközlők révén ismerjük.

18. *Csigolya*, *csigolyafűz* (*Salix purpurea* L.). Csigolyafűz. Fiatal hajtásával, a csigolyahegygel (*Turiones et Folium Salicis*) és kevés zöld festékekkel a gyapjúfonalat zöldre festik. Bizonyára a fűzben levő szalicilsav származékok és cserzőanyagok kötőanyagként hatva teszik tartóssá az így készült festést. A Gyimesekben a kéreg alatti sárgás állományt (háncsedények) előfestésre is használják.

19. *Csihány*, *csihán* (*Urtica dioica* L.). Nagy csalán. A növény föld feletti részét (*Herba Urticae*) külön vagy bolti festékekkel vegyítve zöld szín festésére használják.

20. *Csipkerózsa*, *csipkebogyó*, *hecsempeccs*, *hecserli*, *seggvakaró*, *vadrózsa* (*Rosa canina* L. és más *Rosa* fajták). Általánosan ismert, habár új festőnövényként tartják számon.¹⁰ A Kászonokban főleg a gyökerét (*Radix Cynosbati*) használják vöröses-drapp előállítására, Áltermését, a csipkebogyót, vagy ahogy még nevezik: *bingóját* (*Fructus Cynosbati*) nemcsak gyógyteának, hanem a gyapjú halványpiros festésére is használják. Gyökerét más festőnövényekkel együtt is használják a világosbarna különböző árnyalatainak előállítására.

21. *Diófa* (*Juglans regia* L.). Különböző anyagok (textiliák, fa, tojás, haj) festésére a növény majd minden részét felhasználják, ugyanis levelei (*Folium Juglandis*), termésének külső zöld héja, *kopáncsa* (*Pericarpium Juglandis*) bőven tartalmaznak juglant, naftokinokat és cserzőanyagokat. Leveleit, termésének külső kopáncsát zölden vagy barnulva, nyersen vagy szárítva egyaránt használják barna szín vagy ennek világosabb árnyalatai festésére. Termésének belső csonthéjas kopáncsát is használják gyapjúfonal világosbarna színezésére. Csikban a dió — akárcsak a tölgy — csak szórványosan, a védettebb részeken terem meg, így ezt is a szomszédos vidékekről szerzik be. Noha a csíki részeken a dió kevésbé honos, a legismertebb és a leghasználatosabb festőnövény.

22. *Diófogomba* (*Polyporus squamosus*). A bőr barnára való festésére a szücsök használják. A diófához hasonlóan, hisz azon terem, Udvarhelyszékről és Háromszékről szerzik be.

23. *Disznókáposzta* (l. a martilapinál). Aránylag kevesen ismerik és használják mint festőnövényt. Levelét (*Folia Farfareae*) éger kérgével (*Cortex Alnus*) fekete, bolti festékekkel együttesen zöld szín festésére használják, mert „így a festett fonál nem fog és fényes marad”.

24. *Dobronyika*, *dobronika* (l. a méhfűnél). Néhány gyimesi és szentmártoni adatközlő szerint a méhfűvet (*Melittis melissophyllum* L.) dobronikának, dobronikának is nevezik. Valószínű, hogy ez az elnevezés is a növény román nevéből (*dobronic*, *dobronică*, *dubravnic*) származik.

25. *Egerfa, égerfa, cserfa*, helyenként még *cserefa* is (*Alnus incana* [L.] Mönch.; *A. glutinosa* Gaertn.). Éger. Mint festőnövény az egész Csíki-medencében ismeretes és használatos. Kérgét, vagy ahogy adatközlőink mondták: *kerget, haját, héját* (*Cortex Alni*) használják sötétbarna vagy fekete festésre. Főleg tavasszal gyűjtik be, „mikor megindul a mezgéje” és könnyebb lehántani. Nyersen vagy szárítva használják. *Bingóját*, azaz áltobozait (*Amentum Alni*) is leszedik, s ezzel sötétfeketét festenek. Szakirodalmi adat szerint az égerhéj sárgát is fest.⁵ Úgy véljük, hogy ez az adat téves, vagy — mint a csigolyafűz esetében is — a belső háncsedények felhasználására utal. Festésre általában a hamvas égert (*Alnus incana*) használják. Csak a kevésbé jártasok vagy a nagyon rászorultak szedik le a mézgás éger (*Alnus glutinosa*) kérgét és bingóját.

26. *Feketenadáj, nadáj* (*Symphytum officinalis* L.). Nadálytő. Más növényekkel együtt vagy bolti festékek pótlásával használják gyökerét (*Radix Symphyti*) és föld feletti részét (*Herba Symphyti*) sötét színek (fekete, barna) festésére. A növény bőségben tartalmaz alkaloidokat; valószínűleg ezek révén a vele festett színek „erősebbek, tartósabbak, fényesebbek” lesznek.

27. *Fenyő, veresfenyő* (*Picea excelsa* Link.). Lucfenyő. Más vidéken a lucfenyő mint festőnövény alig ismeretes. Csíki felhasználása mintegy bizonyítja, hogy festésre a közvetlen környezet adta növényeket használják, hisz a csíki részeken az erdőt kimondottan lucfenyő képezi. A lucfenyő kérgét (*Cortex Piceae*) bőr cserzésére, tobozát vagy — ahogy a Kászoniokban nevezik — a *csenikát* (*Conus Abies*) a gyapjú világosbarna vagy *vöröses-drapp* színezésére használják.

28. *Festőfű* (l. a szűlfűnél). Szurokfű. A kászoniak legismertebb és leghasználtabb festőnövénye a szurokfű (*Origanum vulgare*). Talán épp ezért kapta a festőfű elnevezést.

29. *Fodorminta, borsmenta, kámforminta* (*Mentha crispa* L.; *M. piperita* Huds.). A mentafélék sok illó olajat (*Aetheoleum Menthae*) tartalmaznak, ezért italok ízesítésére gyakran használják. Levelük klorofillja színezi az alkoholt. Textiliák festésére a növény zöld része (*Herba Menthae*), talán cserzőanyag tartalma miatt, más növényekkel vagy dekás festékekkel együttesen használatos.

30. *Ficfa, fűzfa, pimpófa* (*Salix* sp.). Fűz. Több fűzfa fiatal hajtásának, levelének (*Turiones et Folium Salicis*) főzetével zöld színt, kérgével (*Cortex Salicis*), a kérge alatti hántalékkal (háncsedényekkel) sárgát festenek. A fűzfélék cserzőanyag tartalmúak, így a velük való festés is tartósabb.

31. *Gesztenye, geszkenye* (*Aesculus hippocastanum* L.). Vadgesztenye. A medence flórájában kevésbé honos, így festésre is kevésbé használatos. Magjaival (*Semen Hippocastani*), illetve ezek héjával barna színt festenek.

32. *Gubacs* (l. az égerfánál). Szakirodalomból ismeretes mint feketét festő növény.⁵ Bizonyára az égerfa (*Alnus* sp.) télen sem lehulló termős barkáit, az elfásodott murvalevelű áltobozokat (*Amentum Alnus*) jelölik a gubacs szócskával. Felmérésünk során mi ezt *bingó* névvel hallottuk.

33. *Gyalogbodza, gyalogbojza* (*Sambucus ebulus* L.). Földi bodza.

Termésével, bimbójával¹² (Fructus Sambuci ebuli) ritkán kék színt festenek.

34. *Hagyma, vereshagyma, sárgahagyma* (Allium cepa L.). Festésre leginkább a vöröshagyma külső száraz burokleveleit, a *hagymahéját*, a *hagymahaját* (Folium aridum Allii) használják. Ezzel bordót, *rothadt-meggyzint*, illetve *hagymabarnát* festenek. Világosabb héjú változataival drappot, sárgát. Használatos még bolti festékekkel együttesen is; sötétíti, tartósítja az illető színt.

35. *Hársfa* (l. a zádofánál).

36. *Hecserli, hecsempeccs* (l. a csipkerózsánál).

37. *Kék szípóka* (l. a szípókánál). A gyerekek bizonyos forrtszirmúak virágjából ki szokták szívni a nektárt. Az erre alkalmas növények a *szípókák*. Az egész Csíki-medencében kék szípókának nevezett mezei zsályát (Salvia pratensis L.) az asszonyok festeni használják.

38. *Kukujza, kokojza* (Vaccinium myrtillus L.). A kokojza föld feletti részét (Herba Myrtilli) teának általánosan használják. Töményre főzött teájával a barna világosabb árnyalatait festik. Gyümölcse antociánokat, pektint és cserző anyagokat tartalmaz, így festésre is alkalmas. Beért termésével (Fructus Myrtilli) ritkán kék színt festenek.

39. *Konkój* (Agrostema githago L.). Egy pár adatközlő szerint mint festőnövény is használatos. Föld feletti részét (Herba Githago) más növényekkel, virágját (Flores Githago) külön is lilás szín festésére használják.

40. *Kömény, keménymag* (Carum carvi L.). Fialat hajtása, a *sóse-mre, barabó* gyerekcsemege. Festésre a magját, helyesebben a kömény kaszattermését (Fructus Carvi) használják. Italok, pálinkák ízesítésére a köménymagot illóolaj tartalma révén (Aetheoleum Carvi) használják. Enyhén sárgás színt is ad az alkoholnak.

41. *Kőrísfa* (Fraxinus excelsior L.). Kérgét (Cortex Fraxini) ritkán dekás festékekkel keverve zöld szín előállítására használják.

42. *Len* (Linum usitatissimum L.). A magjából (Semen Lini) préselt olajat (Oleum Lini) érlelés után bútor festésére, barnítására használták. Régebben a *gyíntár, gyontár* készítésére is használatos volt.¹³

43. *Martilapi, békavirág* (Tussilago farfara L.). Martilapu. Néhány adatközlő szerint levelét (Folium Farfarae) zöld szín festésére használják bolti festékekkel együttesen.

44. *Méhfű, méhfű, dobronyika, dobronika* (Melittis melissophyllum L.). Méhfű. Festeni a növény föld feletti részét (Herba Melittis) használják. Kevés piros dekás festék hozzáadásával tartós pirosat fest.

45. *Ökörfarok* (Verbascum phlomoides L.). Ökörfarkkóró. Más növényekkel vagy dekás festékek hozzáadásával különböző színek előállítására használják. Néhány adat szerint más Verbascum fajták is használatosak, de minden esetben a növény föld feletti részéből (Herba Verbasci) készül a festőlé.

46. *Nadály* (l. a feketenadálynál).

47. *Nyírfa* (Betula verrucosa Ehrh.; B. pubescens Ehrh.). Felmérésünk egész területén ismeretes és használatos mint festőnövény. Kérgét (Cortex Betulae) barna, szürke levelét (Folium Betulae) zöld és sárga

színek festésére használják. Sok esetben a nyírfalevéllal való *sárgítás* csak előfestés.

48. *Orbánfű* (l. a vérfűnél).

49. *Orgona* (*Syringa vulgaris* L.). Festésre való felhasználását csak régebről⁵ ismerjük; levelét zöld szín előállítására használták. Mi az orgona népi megnevezésére a *burusnyán*, *borostyán* szavakat jegyeztük fel.

50. *Paradicsom* (*Solanum lycopersicum* L.). Pár adat szerint a növény föld feletti részével (*Herba Lycopersici*) jól lehet zöld színt festeni. Ez a festéseljárás újkeletű és a festőasszonyok találékonyságára utal. Felsorolásunkba is csak azért vettük be, mert azt bizonyítja, hogy a növényi festés a közvetlen környezetben meglévő növények próbálgatásával alakult ki, s közülük az idők folyamán a leghatásosabbak állandósultak.

51. *Rakottya*, *rekettye* (*Salix cinerea* L.). Rekettyefűz. Mint minden fűz levelével, a rekettye *lapijával* (*Folium Salicis*) is zöld színt festenek. Fiatal kérgét (*Cortex Salicis*), illetve hancsát (hancsedények) sárga szín festésére, előfestésre használják.

52. *Rogyica*, *sárig virág* (*Genista tinctoria* L.). Festő rekettye. Virágjával, illetve virágzatával (*Flores Genistae*) Fel-Csíkon a csergének használatos durgát sárgára festik. A kászoniak *sárig virágnak*, nevezik és a festékesnek szánt gyapjúfonalat ezzel színezik *tubáksárgára*¹⁴ (dohány-sárga).

53. *Sáfrány* (*Carthamus tinctorius* L.). Pórsáfrány, szeklice, szaflór. Régebben ruhanemű festésére és az élelmiszeriparban¹⁵ használatos sáfrány (*Crocus sativus* L.) szárított és porrá tört bibeszálait (*Stigmata Croci*) a karotinoidok csoportjába tartozó festékanyag tartalmáért sárga szín festésére használták. A csíkiak is a kereskedelemből szerezték be. Ezt nemcsak régebbi adatok,⁵ hanem idősebb adatközlőink is tanúsítják. Idővel kertekben termesztetni kezdték a szaflórt vagy más néven a pórsáfrányt (*Carthamus tinctorius* L.). Ennek porrá tört virágját (*Flores Carthami*) főleg ételek sárgítására használták, és tévesen sáfránynak nevezték.

54. *Sárig virág* (l. a rogyicánál).

55. *Sullófű*, *súrlófű*, *lófarok* (*Equisetum arvense* L.). Mezei zsurló. A növény meddő szárát (*Herba Equiseti*) régebben lúgban főzték és faeszközök súrolására használták: a növény flavon származékai enyhén sárga színt adtak a tárgynak.

56. *Szadogfa* (l. a zádogfánál).

57. *Szilvafagomba*. Régebben a szücsök bőr festésére használták. Mivel a csíki éghajlat a szilvának is kevésbé kedvez, Udvarhely vidékéről szerezték be. Bizonyító példány híján nem sikerült azonosítanunk, így csak szóbeli közlésre alapozunk.

58. *Szípóka*, *kék szípóka*, *szípókavirág* (*Salvia pratensis* L.). Mezei zsálya. A növényt a gyökér kivételével *mindenestül* (*Herba Salviae*), más növényekkel együttesen vagy különböző festékekkel keverve több szín előállítására használják.

59. *Szúlfű*, *szújfű*, *szúrfű*, *festőfű* (*Origanum vulgare* L.). Szurokfű. A legismertebb és leghasználatosabb festőnövények egyike. A kivirág-

zott növényt a zöld részekkel együtt (Herba Origani) piros szín előállítására használják. A virágzatával (Flores Origani) festett *tüdőszínt* vagy rozsdabarnát¹⁶ a Kászonokban *szúrfűszínek* nevezik. Általános vélemény, hogy a „Szent János tájékán” (június 26.) szedett növény fest a legjobban.

60. *Útilapu, útifű* (Plantago major L.; P. media L.). Több útilapi fajtának levelét (Folium Plantaginis) használják a gyapjúfonál sárgítására vagy más növényekkel és bolti festékekkel vegyítve különböző színek előállítására.

61. *Vackor, vadvörte* (Pirus Piraster [L.] Medik.). Kérgét (Cortex Piraster), barnult levelét (Folium Piraster) használják barna festésére. A vadalma levelével együtt vörösbarnát⁵ fest.

62. *Vadalma* (Malus silvestris [L.] Mill.). Akárcsak a vackor barnult levelével (Folium Malus), kérgével (Cortex Malus) barna színt festenek.

63. *Vadcsombor* (Thymus sp.). Szurokfű. A régi burjános festékes anyagának szánt gyapjúfonál vörösre való festésére volt használatos.⁵

64. *Vadvörte gombája*. Csak irodalmi adat⁵ utal arra, hogy barna festésére használatos.

65. *Vadrózsa* (1. a csipkerózsánál).

66. *Vérfű, vérfűvirág, orbáncfű* (Hypericum perforatum L.). Orbáncfű. A virágzó növény föld feletti részét (Herba Hyperici) vagy csak külön a virágzatát (Flores Hyperici) dekás festékekkel használják a gyapjúfonál piros színezésére. A növény elég sok hipericin nevű vörös festőanyagot tartalmaz, így a vele festett szín „erősebb és nem fog”.

67. *Zab, zabszalma* (Avena sativa L.). A szalmájával főzött lúgot az egész Csíki-medencében súrolásra használják. Az így készített lúg a padlót meglehetősen sárgítja is.

68. *Zádogfa, szádogfa* (Tilia cordata Mill. és T. platyphyllos Scop.). Hárs. Virágzatát a murvalevelekkel együtt (Flores Tiliaecum bracteis) gyógyteának használják. Nagyobb mennyiségben és töményebbre főzött teával homokszínt festenek.

Kérdőív a növényi festékek népi használatához

1. Milyen növényeket használnak festéshez? Ezekkel milyen színt festenek?

2. Honnan (helység, határrész), hogyan és mikor (évszak, jeles nap, napszak) szerzik be a festéshez alkalmas növényt?

3. A növény melyik része alkalmas festésre? (Növényenként.)

4. Hogyan és hol tárolják a begyűjtött növényt?

5. Hogyan készül a festőlé a növényből? Milyen eljárással?

6. Milyen festőlé elkészítéséhez használnak többféle növényt? Mit, milyen arányban és milyen eljárással?

7. Mikor teszik bele az anyagot a festőlébe, s ott hogyan kezelik (megszűrik, ülepítik, melegítik, felforralják)?

8. A festőlébe milyen pácot tesznek? Mikor? Miért?

9. Milyen festőlevet edzenek és hogyan?

10. Mikor és miért tesznek a festőlébe ecetet, sót, savót, káposztalevet, vizeletet, réz- vagy vasgálicot stb.?

11. Még mit tesznek a festőlébe, hogy ne fogjon és ne kopjon a festés?
12. Hogyan festenek világosabb vagy sötétebb színt (árnyalatot) ugyanazon növényvel vagy festőlével?
13. Mikor végeznek előfestést? Mivel és milyen színre?
14. Mennyi ideig tart a festés? (Csak belemártja, főzi, áztatja vagy huzamosabb ideig benne tartja az anyagot a festőlében?)
15. A megfestett anyag kitisztálását hogyan és milyen lében végzik?
16. A megfestett anyagot hogyan és hol szárítják?
17. Hányszor festik meg az anyagot?
18. Hányszor lehet felhasználni a festőlevet és miképp?
19. Hogyan készítik elő a festésre szánt anyagot?
20. Milyen festőlével festenek gyapjút, kendert, gyapotot stb.?
21. Kitől ismeri a növényi festést? Festett-e növényvel? Milyen növényekkel?
22. A helységben volt-e vagy van-e híres festő(asszony), aki a növényi festés nagy mestere vagy mestere volt? Ki az?
23. Ma festenek-e még növényi festékekkel? Mit? Miért?
24. Más helységből hoztak-e növényi festési eljárást? Honnan, mit, mikor?
25. Textilanyagokon kívül más anyagot (bőrt, fát, tojást, ételt, italt stb.) milyen növényekkel festenek? Hogyan?
Helység. Adatközlő (név, életkor, lakcím).

JEGYZETEK

¹ Szentimrei Judit: *Székely festékesek*. Bukarest 1958. 1—2.

² A cserge melyékét és beverőszálát vastagra fonják; a beverőszál neve Fel-Csíkon *durga*.

³ *Vérfü.* Az orbáncfű (*Hypericum perforatum*) csíki népi elnevezése.

⁴ *Rogyica.* A festő rekettye (*Genista tinctoria*) fel-csíki népi elnevezése.

⁵ Vámszer Géza: *A csíki szőnyegek festőanyaga*. Székelység 1932. 2. sz. 25.

⁶ Wartha Vince: *Az újabb haladásokról a festőanyagok vegyészetében*. Term. Közl. 1870. II. k. 10—18. füzet 392—394.

⁷ Szentimrei, 11.

⁸ *Csenika, csalóka, fenyőfa malackája.* A fenyőtobozok csíki népi elnevezései.

⁹ Bátky—Györffy—Viski: *A magyarság néprajza*. Bp. 1941. II. 287.

¹⁰ Szentimrei, 12.

¹¹ Kós Károly—Szentimrei Judit—Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest 1972. 168.

¹² Több növény apró termését vagy gyümölcset a csíkiak *bimbónak*, *bingónak* nevezik.

¹³ Kovács Dénes: *Gyintáros festékek készítése egy 1826-beli kéziratos könyv alapján*. A Csíki Múzeum Közleményei 1956. 56—58.

¹⁴ Szentimrei, 11—12.

¹⁵ Rapaics Raymund: *A növény és az ember = A Természet Világa*. Bp. 1941. VIII. 374.

¹⁶ Kós—Szentimrei—Nagy, 169.